

В. ШЕВЧЕНКО,
академік НАН України,
голова Донецького наукового центру НАН України
і Міністерства освіти і науки України

На сьогоднішньому нашому зібранні ми по-діловому, принципово й критично обговорюємо низку питань, пов'язаних з поліпшенням стану наукових досліджень в Україні. Обговорення це критичне не з точки зору осудження того, що є, а з позицій пошуку шляхів виходу з тієї складної ситуації, яка склалася в науковій та супровідних сферах нашої діяльності. Безперечно, важливу роль у цьому має відігравати взаємозв'язок освіти і науки. Від того, наскільки він міцний, і від того, як ми до цієї кооперації ставимося, залежить успіх науково-технічної та інноваційної діяльності, загалом прогрес в Україні та розвиток її регіонів.

Світовий досвід багатьох країн довів, що зростання ролі регіонів, децентралізація дають позитивний ефект в усіх сферах життєдіяльності людини. Процеси децентралізації в науці відбуваються вже давно шляхом створення регіональних наукових центрів.

Наукова географія України на сьогодні складається з шести регіональних наукових центрів Національної академії наук та Міносвіти і науки. Серед них чільне місце належить і нашому Донецькому науковому центру — першому в Україні органу міжвідомчої координації розвитку НТП на регіональному рівні. Сьогодні він об'єднує 11 установ НАН України, понад 140 галузевих науково-дослідних інститутів та конструкторських бюро, 3 національні університети, 31 вищий навчальний заклад III—IV рівнів акредитації у Донецькій і Луганській областях. У цих підрозділах працює 17 академіків і членів-кореспондентів НАН України, близько 650 докторів і понад 4500 кандидатів наук. За 37 років існування наш науковий центр послідовно очолювали академіки О.О. Галкін, Л.М. Литвиненко, В.Г. Бар'яхтар, М.Г. Чумаченко, В.К. Мамутов. Завдяки сформованому тут потужному науковому потенціалу Донецький регіон перетворено на сучасний науково-освітнянський, культурний і політичний центр.

Раніше в регіоні переважали вугільна, металургійна, коксохімічна та машинобудівна галузі і все було підпорядковано їм. Тут майже не існувало наукових шкіл з фундаментальних наук — природничих, соціогуманітарних, економічних. Вищі навчальні заклади готували фахівців переважно інженерно-технічного профілю.

Тепер Донбас не впізнати. Два національні університети випускають 65 % спеціалістів з вищою освітою за профілем фундаментальних наук — математиків, механіків, фізиків, біологів, економістів, правознавців, політологів тощо. Отож тут є всі необхідні стартові дані, щоб вирішувати питання впровадження наукових досліджень у різні сфери нашого буття та забезпечення їх кадрового супроводу. В багатьох наукових установах є сучасні розробки, здатні привнести в галузі промисловості новітні тенденції розвитку і управління. Що ж нам заважає це зробити?

По-перше, кризовий фінансовий стан багатьох підприємств. По-друге, відсутність у регіонах необхідної координації між вченими, промисловцями та державними адміністраціями. І перша проблема буде тільки поглиблюватися, поки існує друга, яку потрібно вирішувати саме на місцях. Це ми і спробували зробити.

У лютому 2000 р. було підписано Договір про співробітництво науковців, підприємців та Донецької облдержадміністрації. Утворили такий трикутник. Щоб ще більше поєднати його «вершини», ввели у практику засідань бюро наукового центру два важливі принципи. Перший — усі засідання почергово проводяться на базі наукових установ або ж провідних виробничих підприємств регіону. Другий — з метою підготовки питань для розгляду на бюро залучаються науковці, підприємці, керівники владних структур. Як результат такого прямого спілкування між «вершинами» трикутника виробляється спільна програма з питань розвитку підприємства або ж окремої галузі промисловості.

Так з'явилися і виконуються спільні програми: металургійна, вугільна, сільськогосподарська, екологічна, програма розвитку концерну «Стірол». Вони існують не просто на папері.

Наші наукові установи на сьогодні мають 250 господарсько-договірних робіт на суму близько 6 млн грн. Крім того, з огляду на те, що не всі науково-технічні проблеми можна розв'язати самостійно, ми для їх виконання залучили вчених інших наукових центрів. Так, 18 січня 2001 р. Донецький науковий центр підписав Договір про співпрацю із Західним науковим центром. Договір передбачає проведення спільних фундаментальних та пошукових досліджень у галузі природничих, гуманітарних, суспільних і технічних наук; розв'язання актуальних проблем промисловості (передусім — паливно-енергетичного комплексу), сільського господарства і транспорту. Ще один напрям цього співробітництва — вдосконалення координаційних та інтеграційних механізмів управління науково-технічним прогресом в регіонах, активізація інноваційних процесів тощо. Надзвичайно актуальним завданням є інтеграція академічної та вузівської науки Заходу і Сходу України в напрямі вдосконалення підготовки наукових і викладацьких кадрів, молодих спеціалістів.

Усі науково-організаційні заходи, передбачені Договором, здійснюватимуться за спеціальною Програмою співробітництва. Вона вже сформована. Серед її учасників понад 40 науково-дослідних інститутів і вищих навчальних закладів обох регіонів. Договір укладено на п'ять років, але у разі потреби він буде автоматично продовжений. Більше того, споріднені науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади наших регіонів уклали угоди про співпрацю між собою.

Всі ці напрацювання і тісна взаємодія наукового центру з Донецькою обласною держадміністрацією підказали нашому губернатору В.Ф. Януковичу ідею створення «Програми науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року». Близько року триває робота над цим проектом, і поступово стало ясно, що не всі проблеми розвитку регіону ми можемо розв'язати самостійно. Довелося звернутися до Б.Є. Патона з проханням про залучення до подальшої розробки Програми вчених різних відділень НАН України. Після обговорення з членами Президії НАН України за активної участі майже всіх відділень Академії була підписана Угода про співробітництво між Донецькою областю та Національною академією наук України.

Тільки після таких спільних зусиль з'явилася Програма науково-технічного розвитку нашої області. І як результат 25 березня 2002 р. Президент України Л.Д. Кучма підписав Указ «Про заходи щодо стимулювання науково-технічного розвитку економіки Донецької області». Регіональна співпраця науковців Донецького наукового центру, промисловців та керівників держадміністрації надалі супроводжуватиметься цим документом та Програмою.

Та повернімося до перспективного розвитку взаємовідносин освіти і науки. Споконвіку в усьому світі освіта й наука були єдині, нерозривні, як сіамські близнюки. Історично наші перші університети, починаючи з Києво-Могилянської академії, теж поєднували в собі освіту і науку. Петербурзький і Московський університети також спочатку мали назву академічних і виконували як освітянську, так і наукову функції. Певне розмежування відбулося пізніше. На мою думку, не варто було розділяти освіту і науку хірургічним шляхом, навпаки, слід створювати умови для їх поєднання і взаємодоповнення.

Вважаю, що настав час порушити питання про створення у нас національних дослідницьких університетів. Цей процес у Росії вже розпочався у 1999 р. До нього причетний Президент Росії В.В. Путін. Більше того, у Санкт-Петербурзі і Томську створені федеральні дослідницькі центри на базі класичних університетів та інститутів Російської академії наук.

До речі, я ще в 1994 р. на засіданні Президії НАН України вносив пропозицію про створення в Донецьку на базі університету та шести інститутів НАН України Національного академічного університету як навчальної асоціації. Спочатку ця ідея була підтримана, а потім з різних причин загубилася на шляху до втілення. Але ми в Донецьку все одно продовжуємо працювати, хоч і на громадських засадах, для розвитку цієї ідеї — поєднання науки і освіти. Причому на базі не тільки Донецького національного університету та академічних установ нашого наукового центру, а й Донецького національного технічного університету та галузевих НДІ регіону. Ось кілька позитивних прикладів цього співробітництва.

Донецький національний університет — інститути НАН України:

- спільні науково-дослідницькі праці — понад 20;
- обмін науковою інформацією (щорічні спільні наукові конференції, семінари та ін.);
- підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації — докторів і кандидатів наук;
- спільні спеціалізовані ради із захисту дисертацій — 12;
- філії кафедр — 30;
- видання фахових наукових збірників — 51;
- 120 наукових співробітників інститутів ДНЦ працюють в університеті, в тому числі 38 докторів наук.

В основу нашої роботи покладено тезу голови ВАК України ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка академіка НАН України В.В. Скопенка, сформульовану в газеті *«Дзеркало тижня»*: «Якщо в університеті нерозвивається наука, то це вже не університет, а лише контора з видачі дипломів».

Завдяки спільним зусиллям, спрямованим на зближення науки і освіти, в університеті щорічно зростає кількість дипломів з відзнакою: 297 у 1997 р. і 597 у 2001 р. Кількість призерів Всеукраїнських студентських олімпіад зросла за п'ять років з 10 до 20. І як результат — найкраще місце серед класичних університетів України. Наукових статей студентів ДонНУ в 2001 р. вийшло втричі більше, ніж у 1997 р.

В аспірантурі шести інститутів ДНЦ НАН України навчається чимало випускників Донецького національного університету. Така ж тенденція простежується і в роботі Донецького національного технічного університету та галузевих наукових установ області.

На підставі сказаного можна зробити висновок: поєднання вузівської та академічної науки — це основа розвитку навчального процесу в університетах та умова припливу здібної молоді до Академії.

Потрібно активізувати участь наукових центрів у розв'язанні не тільки регіональних проблем. Вони повинні відігравати важливішу роль і в інших сферах наукового життя України. Я маю на увазі передусім участь у діяльності Вищої атестаційної комісії. Наукові центри мали б надавати рекомендації з формування спеціалізованих рад, брати участь у вирішенні кадрових питань тощо. Про це йшлося ще три роки тому. Залучення центрів до такої діяльності, на наш погляд, допоможе запобігати корумпованості в науці. Адже це явище в нашій державі існує, на жаль, і тут, а не лише у різних сферах політичного та економічного життя. Корупція набуває масового характеру, що призводить до зниження рівня НДР загалом.

Колись Наполеон сказав: «Загибель армії — це лихо, загибель імператора — подвійне лихо, загибель інтелекту нації — це повна катастрофа». Ми не повинні допустити, щоб така катастрофа сталася в Україні. Від нас з вами залежить майбутнє і нашої науки, і нашої держави.

Зараз в Україні триває реформування різних сфер нашого буття. При цьому часто сліпо копіюється все привабливе (на перший погляд), що є в інших країнах, які йдуть так званим ринковим шляхом. Майже 10-річний досвід проведення реформ в Україні показує, що вони, по-перше, запроваджуються за цілковитого ігнорування громадської думки та особливостей національної ментальності, а по-друге, не спрацьовують, оскільки перенесені на український ґрунт механічно. Адже далеко не всі найкращі квіти різних країн, зібрані до купи, дають прекрасний букет.

На закінчення свого виступу хотів би зазначити: часи вільностей минули. Сьогодні потрібно замислитися над результатами того, що вже зроблено. І не тільки в науці та освіті! Настав час схаменутися і взятися за розум для того, щоб майбутнє покоління, життя якого може бути деформоване нашими лжереформами, не згадувало нас з докорами.